

Identification and Prioritization of Influential Factors in Scavenging With Using Mixed Method (Case Study Mashhad)

Rostam Saberifar*

Abstract

Scavenging is one of the hobbies of citizens and officials. In order to solve this problem, it seems necessary to know the roots and causes that have created this problem and contributed to its expansion and survival. For this purpose, this study, in a descriptive and analytical way, sought to identify and prioritize effective factors in the formation and development of garbage collection in Mashhad city. The required data was collected in the first stage through interviews with 20 experts. The limit of this number was determined based on the principle of theoretical adequacy. Data coding was done with the qualitative content analysis method and with the help of Atlas ti software. The results led to the identification of 12 main categories. In the next step, in order to prioritize these factors, the triangular fuzzy method was used. The findings showed that the factors affecting littering are: Access to garbage, legal vacuum, high benefits, poverty, unemployment, addiction, illegal immigration, inconsistency of devices, municipal income intervention, power mafia, social acceptance and lifestyle. Based on this, if these conditions are resolved in a suitable way, a significant part of these problems will be resolved.

Keywords: Scavenging, Illegal immigration, lifestyle, social acceptance, Mashhad.

* Associate Professor, Department of Geography and Urban Planning, Payam Noor University, Tehran, Iran,
r_saberifar@pnu.ac.ir

Date received: 28/03/2023, Date of acceptance: 21/07/2023

Introduction

Scavenging is one of the hobbies of citizens and officials. In order to solve this problem, it seems necessary to know the roots and causes that have created this problem and contributed to its expansion and survival. The present study was also carried out in this direction. This study has pursued two main goals. First, the factors affecting the formation and expansion of the phenomenon of scavenging were identified. In the next step, these factors have been prioritized. In fact, the main effort was to find a suitable answer to the question, what are the factors influencing the formation of the phenomenon of scavenging? And which factors have the highest effects and their control can speed up the management of this problem.

Materials & methods

This study was based on the practical purpose and in terms of the type of method, it was in the field of survey-type descriptive studies. The approach of the present study was mixed. Qualitative data was obtained from a sample of 20 people and for a small part of 50 participants. The target sample was selected by snowball method. The collected data were analyzed by combining qualitative and quantitative methods with the help of Atlas ti software. Based on this, the present study was carried out on two levels, including the identification of the factors and areas of occurrence and expansion of the phenomenon of scavenging and the prioritization of the identified factors. The main factors were identified using semi-structured interviews. The analysis of the data obtained from the interview was coded using the qualitative content analysis method. The participants in this survey in the qualitative part were university professors and researchers who had studies or experiences in the field of garbage and garbage collection. The validity of the relative content of the questionnaire of this study was estimated to be 71% by using the expert opinions of ten people informed about the research. Also, the correlation of the answers based on the test-post-test method was obtained at the rate of 79%, which brought the reliability of the questionnaire.

Discussion

The findings showed that the most effective factor in garbage collection is access to existing garbage. The next effective factor, whose role and position in the occurrence of scavenging and its spread was confirmed in this study, was legal loopholes in the control and management of scavenging. The variable of high benefits has taken the third place among the factors affecting scavenging in Mashhad. Among the prioritized factors in this survey, poverty has been assigned the fourth place. In this study,

37 Abstract

unemployment was determined to be another factor affecting scavenging in Mashhad. Addiction, as a serious problem of today's society, was also influential in the category of scavenging. Because a significant part of the garbage collectors have entered this area only to supply the drugs they need. Maybe this is the reason why in this study, the addiction factor has been assigned the sixth place. Indiscriminate immigration is one of the most important factors that has caused many of the current urban disturbances. In this study, it was found that this factor ranks seventh. Finally, the 8th and 12th positions in the continuation and development of garbage collection are respectively assigned to these factors. Inconsistency of institutions, municipal income intervention, power mafia, social acceptance and lifestyle. In general, in the current situation, the gap between income and quality of life among citizens has widened. This factor has created two completely different worlds among the residents of the same city. When the poor see the created income gap, they feel so disgusted. As a result, this group is willing to do anything to free themselves from the created conditions. In this situation, they either commit violent crimes or at least collect and sell abandoned valuables. In this way, they try to provide the minimum of life for themselves and their families. In fact, the consumption of the benefits proposed by Veblen, Dusenberry and Maslow for the rich has produced a lot of waste and discarded consumable goods. Poverty, unemployment and the inability to provide the basic necessities of life for the poor group have forced them to gather these tools and materials for daily consumption or sale through scavenging. These conditions have also caused that scavenging is not limited, but its dimensions and scope are increasing every day.

Result

The purpose of this study was to identify and prioritize factors affecting the formation and expansion of scavenging. Based on this, the current study was carried out at two levels including the factors affecting the formation and prioritization of these factors. The findings showed that the most effective factor in this process is access to existing waste. In fact, if there is no garbage available, there is no point in picking garbage. In other words, the organizations in charge of waste management and control cannot collect waste properly and dispose of it in a timely manner. For this reason, needy or profit-seeking people can easily access these materials and collect them and sell them. Therefore, as long as garbage is available and can be easily collected, garbage collection will continue. Based on this, the results of the current research, in line with other researches conducted in this field, showed that scavenging is a multidimensional phenomenon. For this reason, this problem cannot be solved by emphasizing one of

these dimensions. In fact, scavenging is a problem that has challenged all effective organizations in urban management, and its solution depends on the presence of all these organizations.

Bibliography

- Adama, O. (2014), "Marginalisation and integration within the informal urban economy: The case of child waste pickers in Kaduna, Nigeria", *International Development Planning Review*, 36(2), 155-180.
- Afrokhte, Hassan & Hajipour, Mohammad (2016), "Waste Economy in Peri-urban Villages South of Tehran", *Space Economy and Rural Development Quarterly*, 6 (4), 47-72. [In Persian]
- Aksit B, Karanci N, Gundus, H. & Hosgor, A. (2001), *Turkey Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment*, Geneva: International Labor Organization.
- Aminifard, Hamide (2016), "Empire of the garbage mafia near the capital", viewed on the site meidaan.com/archive/39812 [In Persian]
- Bahram-Soltani, Cambyz (2007), *collection of topics and methods of environmental urban planning (Volume 2)*, Tehran: Iran Urban Planning and Architecture Research Center. [In Persian]
- Bashirpour, Mehdi and Mohammadian, Mahmoud (2019), "A pattern of recognizing the behavior of consumers of luxury goods based on theories of pretend consumption", *Business Reviews*, 17 (99), 30-51. [In Persian]
- Brito, E. (2001), *Programa Cooperativas de Catadores (Balanço Sintético – 1993/2000)*, Rio de Janeiro: Diretoria de Serviços Oeste, Prefeitura Comlurb.
- Castillo Berthier, H. (2003), "Garbage, work and society", *Resources, Conservation and Recycling*, 39(3), 193-210.
- Cointreau, S. (1985), *Recycling from Municipal Refuse: a state-of-the-art review and annotated bibliography Integrated Resource Recovery*, Washington D.C.: World Bank Technical Paper.
- Cointreau, S. (1986), *Environmental Management of urban solid wastes in developing countries—a project guide*, Washington D.C.: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
- Dias, S. & Ogando, A. (2015), "Rethinking gender and waste: exploratory findings from participatory action research in Brazil", *Work organisation, labour & globalization*, 9(2), 51-63 .
- Do Carmo, M. S. & Puppim de Oliveira, J.A. (2010), "The Semantics of Garbage and the organization of the recyclers: Implementation", *Resources, Conservation and Recycling*, 54, 1261-1268.
- Do Carmo, M. S. (2010), "A semântica negativa do lixo e o desenvolvimento socioeconomic dos catadores de recicláveis - considerações sobre um estudo de caso múltiplo em cooperativas na cidade do Rio de Janeiro", *Cadernos EBAPE.BR*, 7, 1-16.
- Eigenheer, E. (2003), *Lixo, vanitas e morte: considerações de um observador de resíduos*, Niterói, Brasil: EdUFF.

39 Abstract

- Farhadikhah, Hossein; Hatami-Nejad, Hossein & Shahi, Aref (2018), "Investigating the pattern of immigrants' residence and its relationship with marginalization and urban poverty in metropolitan cities, a case example: Mashhad metropolis", *Urban Economy*, 4 (1), 36 -17. [In Persian]
- Filsofi, Kamiar (2018), "The amount of daily waste production in Iran", Farda News magazine, url <http://www.fardanews.com/fa/news/145118>[In Persian]
- Furedy, C. (1989), Social considerations in solid waste management in Asian cities, *Regional Development Dialogue*, 10(3), 13-43.
- Furedy, C. (1990), *Social aspects of solid waste recovery in Asian cities*, Toronto: Urban Studies Working Paper - York University.
- Gong, Y., Li, Y. & Sun, Y. (2023), "Waste sorting behaviors promote subjective well-being: A perspective of the self-nature association", *Waste Management*, 159, 249-255.
- Hartmann, C. (2017), "Waste picker livelihoods and inclusive neoliberal municipal solid waste management policies: The case of] the La Chureca garbage dump site in Managua, Nicaragua", *Waste Management*, 2, 1-13.
- Hartmann, C. (2018), "Waste picker livelihoods and inclusive neoliberal municipal solid waste management policies: The case of the La Chureca garbage dump site in Managua, Nicaragua", *Waste Management*, 71, 565-577. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2017.10.008>
- Hoornweg, D. & Bhada-Tata, P. (2012), "What a Waste? A Global Review of Solid Waste Management", World Bank, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/17388>
- Horn, E. (2009), *Synthesis Report: No Cushion to Fall Back On the global economic crisis and informal workers*, Delhi: Ertyan.
- Isari, Maryam & Shojaeizand, Alireza (2019), "Urban policies and informal life of garbage collection in Tehran", *Urban Sociological Studies*, 10 (34), 1-32. [In Persian]
- Isari, Maryam & Shojaeizand, alireza (2019), "Contexts and Processes of Shaping the Informal Life of Waste Pickers: A Case Study of Afghan Workers in Tehran", *Journal of Social Problems of Iran*, 10 (1), 63-95. [In Persian]
- Ito, H. & Igano, C. (2022), "Boon or bane? Examining the impact of the Payatas sanitary landfill closure on former scavengers in the Philippines", *Journal of Urban Affairs*, 2, 11-23. <https://doi.org/10.1080/07352166.2022.2074854>
- Kamiyar, Alamreza (2018), *Urban Law and Urban Development*, Tehran: Majd Publications. [In Persian]
- Karimi, Khalid (2018), *studies of the informal economic and social cycle of waste collection and recycling in Tehran, case study, district 18 of Tehran Municipality*, Tehran: research project of Tehran City Planning and Studies Center. [In Persian]
- Kaseva, M.E., Mbuligwe, S.E. & Kassenga, G. (2002), "Recycling inorganic domestic solid wastes: results from a pilot study in Dar es Salaam City, Tanzania", *Resources, Conservation and Recycling*, 35, 243-257.
- Magera, M.C. (2003), *Os empresários do lixo: um paradoxo da modernidade: análise interdisciplinar das cooperativas de reciclagem de lixo*, Campinas, São Paulo, Brasil: Átomo.

- Medina, M. (2005), *Waste Picker Cooperatives in Developing Countries.* WIEGO/ Cornell/SEWA Conference on Membership-Based Organizations of the Poor, Ahmedabad: Abarti.
- Nadami and Sedaghat Kalmarzi (2017), "Investigating the effect of oil price shocks and economic sanctions on unemployment regimes in Iran using the Markov switching approach", *Iranian Energy Economics Journal*, 26 ,131-156. [In Persian]
- Nogueira, J. (1996), *Viver sobre o lixo e sobreviver do lixo: um estudo com catadores de lixo em Vitória Espírito Santo*, Brasil: Dissertação (Mestrado em Psicologia) – Instituto de Psicologia.
- Nozarpour, Ali (2016), "Waste segregation statistics in Tehran", *Dunyai Eghtesad newspaper*, 3 (1234), 6. [In Persian]
- Nzeadibe, T. C. & Ajaero, C. K. (2010), *Informal Waste Recycling and Urban Governance in Nigeria: Some Experiences and Policy Implications*, New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Osita, N., Douglass, P. & Stanley, E. (2022), "Assessment of Health and Safety Risk Among Waste Scavengers in Enugu State, Nigeria", *Asian Research Journal of Arts & Social Sciences*, 16(2), 23-37. [10.9734/arjass/2022/v16i230281](https://doi.org/10.9734/arjass/2022/v16i230281)
- Parveen, Sattar (2018), *Pathology of the phenomenon of littering in Tehran*, Tehran: Research project of Tehran City Planning and Studies Center. [In Persian]
- Parveen, Sattar; Murad, Alireza; Dunyaiei, Um-Kulthum & Davoudi, Maryam (2017), "Migration and garbage collection, as an emerging method of urban life", *Population Studies Quarterly*, 4 (1), 199-228. [In Persian]
- Rodrigues, J.C. (1995), *Higiene e ilusão: o lixo como invento social*, Rio de Janeiro: NAU.
- Rodriguez, C. (2005), *A procura de alternativas econômicas em tempos de globalização: o caso das cooperativas de recicladores de lixo na Colômbia*, Porto, Portugal: capitalista.
- Saberifar, Rostam & Shekargarz Abbasi, Ali (2018), "Technical, economic and environmental evaluation of electricity production from urban solid waste: a case study of Mashhad", *Quarterly Journal of Energy Planning and Policy Research*, 5 (1), 169-195. [In Persian]
- Saberifar, Rostam (2019), "Analysis of the feeling of inequality and its effect on citizens' participation in the administration of large cities (Mashhad as an example)", *Geography and Urban and Regional Planning*, 10 (35), 162-143. [In Persian]
- Saberifar, Rostam, & Davaryar, Mohammad Ali (2023), "Identifying and Prioritizing Effective Policies and Approaches in Controlling and Organizing the Phenomenon of Garbage Collection (A Case Study, Mashhad Metropolis)", *Journal of Spatial Planning*, 1 (27), 47-73. [In Persian]
- Sadransjad, Hamid (2015), "Trash also found a foreign dealer", Khabaronline, number 22539, website: [http://www.khabaronline.ir/\(\(1\)S\(esqzloxo1ccezwfysk4bcsos\)\)/detail/554701/Economy/industry](http://www.khabaronline.ir/((1)S(esqzloxo1ccezwfysk4bcsos))/detail/554701/Economy/industry) [In Persian]
- Salarond, Sepideh (2016), *Ethnography of Afghan migrant worker children in Tehran*, Master's Thesis of Cultural Studies, Tehran: University of Science and Culture. [In Persian]
- Schantora, A. (2014), "Prevalence of work-related rhinoconjunctivitis and respiratory symptoms among domestic waste collectors", *Advances in Experimental Medicine and Biology*, 834, 53-61.

41 Abstract

Schenck, R. & Blaauw Schenck, R. (2011), "The Work and Lives of Street Waste Pickers in Pretoria-A Case Study of Recycling in South Africa's Urban Informal Economy", *Urban Forum*, 30, 411-430.

Sicular, D. (1991), "Pockets of Peasants in Indonesian Cities: The Case of Scavengers", *World Development*, 19(2), 137-161.

Tevera, D. S.(1994), "Dump scavenging in Gaborone, Botswana: nachronism or refuge occupation of the poor?" *Geografiska Annaler Series B, Human Geography*, 76 (1), 21-32.

Zahirinia, Mostafa & Hadi, Sima (2016). "Qualitative study underlying reasons and context of waste browsering in Zahedan city", *Cultural sociology*, 7 (3), 51-76. [In Persian]

تعیین و اولویت بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل گیری زباله گردی با روش آمیخته (نمونه مورد مطالعه شهر مشهد)

رستم صابری فر*

چکیده

زباله گردی یکی از دلمشغولی های شهروندان و مسئولین محسوب می شود. برای رفع این مشکل، شناخت ریشه ها و عللی که این معضل را زمینه سازی نموده و به بسط و بقای آن کمک کرده است، ضروری به نظر می رسد. به این منظور، این مطالعه به شیوه توصیفی و تحلیلی، در پی شناسایی و اولویت بندی عوامل مؤثر در شکل گیری و توسعه زباله گردی در شهر مشهد بوده است. داده های مورد نیاز این بررسی در مرحله اول از طریق مصاحبه با ۲۰ نفر از صاحب نظران این حوزه که به شیوه گلوله برفی انتخاب شده بودند، گردآوری شد. حد این تعداد براساس اصل کفایت نظری تعیین گردید. کدگذاری داده ها با روش تحلیل محتوای کیفی و به کمک نرم افزار Atlas ti منجر به شناسایی ۱۲ مقوله اصلی شد. در گام بعد به منظور اولویت بندی این عوامل از روش فازی مثلثی بهره برداری به عمل آمد. یافته ها نشان داد که عواملی چون دسترسی به زباله، خلاء قانونی، منافع زیاد، فقر، بیکاری، اعتیاد، مهاجرت بی رویه، ناهماهنگی دستگاه ها، مداخله درآمدی شهرداری، مافیای قدرت، پذیرش اجتماعی و سبک زندگی، به ترتیب مهمترین نقش را در استمرار و توسعه زباله گردی بر عهده دارند. بر این اساس، چنانچه این شرایط به طریق مناسب رفع گردد، بخش قابل ملاحظه ای از این مشکلات مرتفع خواهد شد.

کلیدواژه ها: زباله گردی، مهاجرت بی رویه، سبک زندگی، پذیرش اجتماعی، مشهد.

* دانشیار گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران، r_saberifar@pnu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۱/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۳۰

۱. مقدمه

پسماندهای شهری به یکی از چالش‌های اساسی بسیاری از شهرهای جهان تبدیل شده‌است. مسئله‌ای که اکنون نه تنها به جمع‌آوری و حمل، بلکه به دفع، بازیافت و مقوله اساسی زباله‌گردی هم پیوند خورده‌است. حوزه اخیر به چنان وسعتی رسیده‌است که اکنون از صنعت زباله‌سختن به میان آمده‌است. البته با توجه به حجم زباله تولیدی و سرمایه‌ای که در این روند در جریان است، این سختن‌چندان هم گزاف نیست. چرا که طبق برآوردهای قبلی، سالیانه ۳/۱ میلیارد تن زباله در جهان تولید می‌شود و انتظار می‌رود این میزان به حدود ۵/۲ میلیارد تن در سال ۲۰۲۵ افزایش یابد (Hoorweg and Bhada- Tata, 2012: 8). در ایران نیز روزانه حدود ۵۰ هزار تن زباله تولید می‌شود (فیلسوفی، ۱۳۹۰ و نوذری‌پور، ۱۳۹۶). برآوردهای جدیدتر نشان‌گر آن است که ارزش زباله‌های خشک در سال ۱۳۹۷، رقمی بالغ بر ۲۶۴۰ میلیارد تومان بوده است که سهم اعظم آن متعلق به بخش غیررسمی است. این تجارت برای استمرار انباشت سرمایه به کارگران غیررسمی ارزان و تمام وقت نیازمند است. از این رو، رشد فزاینده تهیدستان درگیر در اقتصاد زباله و تقویت زیست غیررسمی کارگران زباله‌گرد طی سالیان اخیر، قابل‌رویت است (ایثاری و شجاعی‌زند، ۱۳۹۹: ۳).

زباله‌های شهری و گروه‌های درگیر در این حوزه، در شهر مشهد نیز شرایطی همانند کل کشور دارد. به طوری که مشاهدات میدانی در این شهر نشان می‌دهد که هر شهروند مشهدی روزانه قریب به یک کیلوگرم زباله تولید می‌کند و بر این اساس، مجموع زباله تولیدی شهر مشهد در هر روز بالغ بر ۳۰۰۰ تن می‌باشد (صابری‌فر و شکرگزار عباسی، ۱۳۹۸: ۷۱). درآمد حاصل از این مقدار زباله نیز قابل توجه است. به عنوان نمونه، طبق مصاحبه‌های اختصاصی با فعالین حوزه زباله، هر زباله‌گرد به طور متوسط ۵۰۰ هزار تومان در روز درآمد دارد. اگر این درآمد را در تعداد شاغلین این حوزه در کلان‌شهر مشهد (بیش از ۶۰۰۰ نفر که به روش شکار مجدد به دست آمده‌است) ضرب کنیم، به عدد روزانه ۳ میلیارد تومان خواهیم رسید.

با توجه به شرایط توصیف شده، مقوله زباله‌گردی به چنان سطح و وسعتی رسیده‌است که همگان در پی چاره‌جویی برای آن هستند (پروین و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۰۰). به همین دلیل، هر روزه راه‌حل‌ها و ابتکارات جدیدی مطرح شده و بعضاً به کارگرفته می‌شود. اما این راه‌حل‌ها نه تنها مشکل اصلی را مرتفع نکرده‌است، بلکه هر ساله تعداد بیشتری به جمع این گروه اضافه می‌شود. بسیاری ناتوانی شهرداری را دلیل اصلی این مهم می‌دانند. بر همین اساس بیان شده است که در کشورهای جهان سوم، تنها ۵۰ تا ۸۰ درصد از زباله‌های تولیدشده، به شکل صحیح

تعیین و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل‌گیری زباله‌گردی ... (رستم صابری فر) ۴۵

جمع‌آوری و دفع می‌شود (Medina, 2005: 2). تعدادی نیز فقر و مهاجرت‌های گسترده روستا-شهری را عامل اصلی تلقی نموده و اعتقاد دارند زباله‌گردها به ناچار به این حرفه روی آورده‌اند. به همین دلیل، این افراد به‌طورکلی جزء اقشار بسیار کم‌درآمدی هستند که اغلب در شرایط زندگی اسفبار، فاقد دسترسی به آب، بهداشت و دیگر زیرساخت‌های اساسی، زندگی می‌گذرانند (پروین و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۰۱) و با پیامدهای وحشتناک این حوزه، درگیر هستند (Dias et al., 2015: 3). از این‌رو، اکنون فعالین حوزه زیست‌محیطی، اجتماعی، حقوق بشری و ... نیز به این قلمرو ورود پیدا کرده و مقامات قضایی، سیاسی و ... را ناچار ساخته‌اند، دست به اقدام زنند. اما اغلب این اقدامات نه تنها نتایج مثبتی در پی نداشته‌است، بلکه با به حاشیه رفتن کودکان و افراد کم‌توان‌تر، استثمار آنها شدت بیشتری پیدا نموده‌است. در عین حال، برای هریک از این ادعاها، نقیض‌های اساسی و قدرتمندی مطرح است که نمی‌شود به راحتی آنها را مردود اعلام کرد. نمونه اقدامات صورت گرفته در این زمینه هم فهرست بلندبالایی دارد که حتی اشاره به اسامی آنها در این مختصر غیر ممکن است. به همین دلیل، به نظر می‌رسد تا تمام عوامل مؤثر و اساسی تاثیرگذار بر مقوله زباله‌گردی مورد توجه قرار نگیرد، ارائه راه‌حلی همه‌جانبه، غیرممکن خواهد بود. بنابراین، این مطالعه دو هدف عمده را پیگیری کرده‌است؛ ابتدا عوامل مؤثر بر شکل‌گیری و گسترش پدیده زباله‌گردی شناسایی شده و در گام بعد، این عوامل اولویت‌بندی گردیده‌اند. در حقیقت، تلاش اصلی یافتن پاسخی مناسب برای این سوال بود که عوامل مؤثر بر شکل‌گیری پدیده زباله‌گردی کدامند و از این میان، کدام عوامل بالاترین تاثیرات را دارند و کنترل آنها می‌تواند مدیریت این مشکل را تسریع نماید.

۲. پیشینه تحقیق

در ارتباط با زباله‌گردی، مطالعات زیادی به انجام نرسیده‌است. محدود بررسی‌هایی که به نوعی به این مقوله توجه داشته‌اند، عمدتاً از نوع کیفی بوده و بیشتر به دیدگاه خود زباله‌گردها، اکتفا کرده‌اند. با این وجود، هر یک از این تحقیقات شاخص‌های ویژه‌ای را مطرح نموده‌اند که همراستا با این تحقیق بوده و به همین جهت، در این بخش معرفی می‌شوند.

شاید اولین مطالعه در ارتباط با زباله‌گردی در ایران که دلایل بروز و ظهور این مقوله را به خوبی نشان داد، مطالعه ظهیرنیا و هادی (۱۳۹۵) باشد. این گروه در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه کیفی دلایل و زمینه‌های زباله‌گردی در شهر زاهدان»، با استفاده از نظریه زمینه‌ای و پرسشگری از ۹ نفر از زباله‌گردها، نشان دادند که تنگناهای شغلی و ضرورت تامین معاش، عدم حمایت

دولت، اعتیاد، فقدان حمایت خانواده، حفظ کرامت انسانی و عدم منع اجتماعی، اصلی‌ترین دلایل افراد برای حضور در حوزه زباله‌گردی است.

افراخته و حجبی‌پور (۱۳۹۶)، در یک بررسی تحت عنوان «اقتصاد زباله‌ای در روستاهای پیراشهری جنوب تهران» که با رویکردی تبیینی به انجام رسید، تلاش کردند تا شناختی از علل و پیامدهای فضایی اقتصاد زباله‌ای ارائه نمایند. اطلاعات مورد نیاز بررسی با دو روش اسنادی و میدانی گردآوری شده و مشخص گردید که سرمایه در گردش عظیم، در کنار رکود بخش رسمی اقتصاد کشور، تقاضای بازار کار، فقر چندبعدی، مرکزیت تهران و مدل حکمروایی، سبب شده تا نوعی اقتصاد غیررسمی در قالب اقتصاد زباله‌ای، شکل بگیرد.

سالاروند (۱۳۹۶)، در پژوهشی با عنوان «مردم‌نگاری کودکان کارگر مهاجر افغانستانی تهران»، با روش مردم‌نگاری به توصیف یکی از گودهای زباله حاشیه شهر تهران پرداخت. این پژوهش به توصیف جزئی از ویژگی‌های کودکان زباله‌گرد در گود مذکور و مختصات فضایی داخل گود اختصاص داشت.

پروین و همکاران (۱۳۹۷)، در مطالعه‌ای با عنوان «مهاجرت و زباله‌گردی، به‌مثابه شیوه نوظهور زیست شهری» که با روش پدیدارشناسی و استفاده از تکنیک‌های مصاحبه نیمه‌ساختاریافته، مصاحبه گروهی و مشاهده رفتار ۴۰ نفر از زباله‌گردها به انجام رسید؛ نشان دادند که زباله‌گردها عمدتاً مهاجر هستند و بر اساس سنخ‌شناسی، به گروه‌های رسمی و غیررسمی تقسیم می‌شوند. این نتایج توسط پروین (۱۳۹۸)، مورد تایید قرار گرفته و مشخص شد که عدم اجرای قانون پسماند و سلیقه‌گرایی از جمله مسایل جدی مدیریت شهری می‌باشد. در همین دوره، کریمی (۱۳۹۸)، در پژوهشی با عنوان «مطالعه چرخه غیررسمی اقتصادی و اجتماعی جمع‌آوری و بازیافت زباله»، به مطالعه موردی منطقه ۱۸ شهرداری تهران پرداخت. یافته‌های این پژوهش به بی‌نظمی و بی‌ثباتی چرخه اقتصادی-اجتماعی بازیافت در شهر تهران تاکید داشت. باز هم در همین سال، ایثاری و شجاعی زند (۱۳۹۸)، در پژوهشی به نام «زمینه‌ها و فرایندهای شکل‌گیری زیست غیررسمی زباله‌گردی، مطالعه موردی کارگران افغانستانی در تهران»، نشان دادند که عوامل گوناگونی در سطح کلان، میانه و خرد، زمینه‌ساز حضور زباله‌گردهای افغان در ایران و زیست غیررسمی آنها در شهر تهران است. این عوامل شامل ویژگی‌های اقتصادی و سیاسی وابسته به کشور افغانستان، عوامل فرهنگی و خانوادگی کارگران هراتی، قوانین مرتبط با اتباع شامل محدودیت فضایی برای تردد و محدودیت اشتغال در ایران،

تعیین و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل‌گیری زباله‌گردی ... (رستم صابری‌فر) ۴۷

شرایط کاری و مناسبات درون‌شغلی در میدان زباله، عوامل مرتبط با نقش حکمروایی هیبریدی شهری و عدم منزلت اجتماعی این شغل نزد ایرانیان است.

ایثاری و شجاعی‌زندی (۱۳۹۹)، در مطالعه دیگری تحت عنوان «سیاست‌های شهری و زیست‌غیررسمی زباله‌گردی در تهران» که با روش مشاهده و مصاحبه نیمه‌ساختاریافته به انجام رسید، نشان دادند که سیاست‌های شهری در بخش بازنمایی فضای شهری بر محوریت گفتمان توسعه، زیباسازی و بهبود انتظام بصری قرار دارد. همچنین بازنمایی زیست‌زباله‌گردی براساس دو الگوی جرم‌انگازانه و آسیب‌شناختی صورت می‌گیرد.

زباله‌گردی در تحقیقات خارجی هم به شکل جدی و از مدت‌ها قبل پیگیری شده‌است. شاید اولین مطالعه در این زمینه توسط کاستیلو برتیه (Castillo Berthier) (۱۹۸۳)، انجام شده باشد. وی در مطالعه خود به مشکلات اجتماعی توجه ویژه‌ای نمود، اما به دلیل ضعف اطلاعات رسمی و دقیقی که در آن زمان مطرح بود، پیشنهادات سازنده‌ای ارائه نکرد (Dias, 2015). در حقیقت، ورود به مقوله زباله‌گردی تا همین اواخر چندان جدی گرفته نمی‌شد. چرا که در این دوره، افرادی نه به دلیل دغدغه‌های زیست‌محیطی و انسانی، بلکه برای تامین معاش خود به این عرصه وارد شده و در اغلب کشورها این گروه در شمار مهاجران فقیر و به‌خصوص غیرقانونی قرار داشتند. به همین دلیل، تا زمانی که ساکنین بومی به این عرصه وارد نشده و ابعاد اقتصادی این مقوله وسعت پیدا نکرد، این موضوع جایگاهی در تحقیقات دانشگاهی به دست نیاورد. بهترین نمونه این موارد را می‌توان در شهرهای مکزیک، قاهره و مناطقی از اندونزی مشاهده کرد (Sicular, 1991). این روند با شروع اقدامات مربوط به جداسازی مواد قابل بازیافت در کارخانه‌ها، تحول اساسی پیدا نموده و در تحقیقات جدید، جایگاه و اهمیت بیشتری یافت (Nogueira, 1996).

فیوردی (Furedy) در دو مطالعه مستقل (۱۹۸۹ و ۱۹۹۰)، ضمن تقسیم روش‌های جمع‌آوری زباله به دو شیوه رسمی و غیررسمی، مشاهدات خود را از شیوه‌های نامناسب جمع‌آوری غیررسمی زباله در کشورهای آسیایی ارائه نمود. وی تغییرات ایجادشده در نحوه خروج زباله از شهرها و ایجاد رویکرد بهره‌وری اقتصادی را دو دلیل گسترش سریع زباله‌گردی در دهه ۱۹۸۰ میلادی برشمرده‌است.

تورا (Tevera) (۱۹۹۴) نیز همچون پژوهش‌های قبلی، زباله‌گردی را به عنوان مساله‌ای اجتماعی نیازمند حذف شدن مورد مطالعه قرار داده‌است. وی زباله‌گردها را به عنوان گروه‌های حاشیه‌ای و ضعیفی که برای خروج از این فعالیت نیازمند کمک دولت هستند، در نظر گرفت.

هورن (Horn) (۲۰۰۹)، در بررسی خود نشان داد که عدم ثبات درآمد زباله‌گردها، در کنار افزایش هزینه‌های زندگی مسئله نگران‌کننده‌ای است. از دید وی، بحران‌های اقتصادی باعث رقابتی‌تر شدن فضای کار برای زباله‌گردها شده‌است. به همین دلیل، تنها در ماه‌های ژوئن و ژانویه سال ۲۰۰۹، ۴۹ درصد بر جمعیت زباله‌گردها افزوده شده‌است.

نضادیه و آجارو (Nzeadibe & Ajaero) (۲۰۱۰)، در تحقیق خود نشان دادند که اغلب کشورها، راهکارهایی مبنی بر مدرن‌سازی سیستم مدیریت پسماند یا مداخلات توسعه‌ای را برای رفع این مشکل ارائه داده‌اند. اما در سال‌های اخیر زباله‌گردها به تدریج به عنوان مشارکت‌کنندگان فعال در حکمروایی اقتصادی-اجتماعی و محیطی شهرها به رسمیت شناخته شده‌اند.

شنک و بلاوو (Schenck & Blaauw) (۲۰۱۱)، در مطالعه خود در کشور آفریقای جنوبی، ریشه اصلی زباله‌گردی در کشورهای در حال توسعه را بیکاری عنوان نموده‌اند. از دید این گروه، اطلاعات صحیحی از زباله‌گردها در اختیار نیست. در این مطالعه، ارتباطات زباله‌گردها با خانواده‌ها و همکارانشان توصیف شده و با توجه به تأثیرات مهم این شغل و شاغلان آن بر جامعه، سیاستگذاری‌های دولت در این زمینه را ضروری دانسته‌اند.

آداما (Adama) (۲۰۱۴)، در پژوهشی در کادونای نیجریه، نتیجه گرفت که کودکان فعال در این حوزه، اجازه دسترسی به زباله‌های ارزشمند را ندارند. این عدم دسترسی در کنار توانایی حمل بار کمتر و ساعات کار اندک، کاهش درآمد کودکان را تشدید می‌کند. علاوه بر آن، کنارگذاری و تبعیض سنی، در جامعه زباله‌گردها وجود دارد و توسط دولت نیز دامن زده می‌شود. از این‌رو، سلامت این گروه، به شدت در خطر است.

شانتورا (Schantora) (۲۰۱۴)، در تحقیق بر روی رفتگران آلمانی، تأثیرات کار کردن با زباله بر مشکلات تنفسی را شدیدتر از آنچه تحقیقات قبلی اعلام کرده بودند، گزارش داد. وی همچنین آمار بالای مشکلات بینایی و بویایی ناشی از شغل این افراد را خاطر نشان نمود.

بر اساس نتایج پژوهش دیاس (Dias) و همکاران (۲۰۱۵)، در اقتصاد غیررسمی شهرها، به رغم تمام تلاش‌های ساختاری و نهادی که صورت می‌گیرد، جمع‌آوری زباله، از مشهودترین مناظر شهری است تا جایی که قریب به دو درصد از جمعیت شهرها درگیر این مشاغل هستند. همچنین، زباله‌گردها از محروم‌ترین اقشار جامعه‌اند که در جستجوی غذا، لباس و سایر نیازهای اساسی در زندگی روزمره‌شان، زباله‌ها را زیر و رو می‌کنند.

تعیین و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل‌گیری زباله‌گردی ... (رستم صابری فر) ۴۹

هارتمن (Hartmann) (۲۰۱۷ و ۲۰۱۸)، در تحقیقات خود نشان داد که منافع پروژه‌های اجرایشده در حوزه زباله‌گردی، به طور نامتوازنی توزیع شده و اصولاً تلاش‌های توسعه محور نئولیبرال در تحول مدیریت پسماند خشک شهری در کشورهای با درآمد پایین، بسیار اندک بوده است.

اوزیتا (Osita) و همکاران (۲۰۲۲)، در تحقیق خود عنوان داشتند که یکی از خطرناک‌ترین و غیرانسانی‌ترین فعالیت‌ها در بسیاری از کشورهای در حال توسعه، جمع‌آوری زباله است. چراکه این فعالیت شاغلین خود را در معرض خطرات متعددی قرار می‌دهد. به همین دلیل، ضرورت دارد که دولت در این زمینه مداخله نموده و ضمن سر و سامان دادن به این گروه، آموزش‌های لازم را در اختیار آنها قرار دهد. در همین سال، ایتو و ایگانو (Ito & Igano) (۲۰۲۲)، مزایا و معایب جلوگیری از زباله‌گردی را در کشور فیلیپین مورد بررسی قرار داده و خاطرنشان کردند که چنانچه این کار با روندهای جایگزین مناسب همراه نباشد، مشکلات فراوانی برای فعالین این عرصه به وجود خواهد آورد.

گانگ (Gong) و همکاران (۲۰۲۳)، در آخرین تحقیقات در همین ارتباط، مبحث تفکیک را بیش از پیش مورد تاکید قرار داده و عقیده دارند از این طریق نه تنها کیفیت زندگی ارتقا پیدا می‌کند، بلکه زباله‌گردی و عوارض ناشی از آن نیز به کلی مرتفع خواهد شد.

۳. مبانی نظری

هر چند این بررسی در مرحله اول بر مبنای نظریه زمینه‌ای شکل گرفته و تلاش نموده است شاخص‌ها را بر اساس مصاحبه اکتشافی از صاحب‌نظران این حوزه به دست آورد، اما به جهت این که گویه‌های اولیه تعیین شده و ابعاد و زوایای مقوله زباله‌گردی بهتر تبیین گردد، به برخی از نظریه‌های اساسی این حوزه نیز اشاره شده است.

علی‌رغم آن که برخورد با مقوله زباله‌گردی در هر کشور نسبت به دیگری متفاوت است، اما در برخی از کشورها، زباله‌گردها بخشی از رسالت جمع‌آوری و دفع پسماند را بر عهده داشته و به همین دلیل، به نوعی در بطن روند مدیریت زایدات شهری قرار دارند (صابری‌فر و داوریار، ۱۴۰۲). این روند ضمن به حداقل رساندن خطرات بهداشتی، احتمال ورود فعالین این عرصه به قلمروهای اقتصاد زیرزمینی را به کمترین حد ممکن می‌رساند (Brito, 2001). در این شرایط، نه تنها فعالیت و کار این گروه به رسمیت شناخته شده و زیر چتر قانون قرار می‌گیرد، بلکه تاسیسات و تجهیزاتی فراهم می‌شود تا زباله‌گردها، وظیفه جمع‌آوری و انتقال مواد زائد را

با کمترین آسیب به انجام برسانند (Do Carmo, 2010). به این منظور، در اغلب موارد، تعاونی‌های خاصی شکل گرفته‌است که قیمت و نحوه دریافت و جوه مربوط به فروش را کنترل می‌کنند (Magera, 2003).

در واقع، اکنون زباله، رسماً وارد حوزه سیاسی و اجتماعی شده‌است. دلیل اصلی این امر آن است که مصرف‌گرایی شدید، کمبود منابع طبیعی، مشکل مهار و توسعه فن‌آوری‌های بازیافت، مدیریت و کنترل روند جمع‌آوری و دفع زباله را از مقوله‌ای فردی به حوزه‌ای اجتماعی تبدیل نموده‌است. در همین زمان، گفتمان‌های قدرتمندی چون کارآفرینی و اقتصاد مبتنی بر بازیافت، تغییر عادات غذایی و مصرفی شهروندان و ... مطرح گردید (Do Carmo, 2010; Eigenheer, 2003; Rodrigues, 1995). واقعیت آن است که اگر روند تفکیک و بازیافت زباله‌ها به درستی انجام شود، این مواد حداقل هزینه‌های جمع‌آوری، حمل و دفع خود را تامین نموده و حتی به دلیل کاهش مصرف منابع طبیعی تا حدودی به توسعه پایدار کمک خواهد کرد (Rodrigues, 2005)، اما جمع‌آوری و دفع پسماند تولید شده در شهر، هزینه‌های زیادی بر دوش شهرداری می‌گذارد. با این وجود، اغلب این مواد قابل بازیافت بوده و می‌تواند به عنوان مواد اولیه برخی از صنایع مورد استفاده قرار گیرند (Do Carmo & Puppim De Oliveira, 2010). از این‌رو، مهندسان و بوم‌شناسان بسیاری در این حوزه فعال هستند تا هر روز روش‌ها و فنون خلاقانه‌تری برای بازیافت و ورود مجدد این مواد به چرخه تولید، عرضه نمایند. اما معضل اساسی که این روزها اکثر جوامع با آن روبرو هستند، مقوله زباله‌گردی، کودکان کار و مجموعه‌ای از مشکلاتی است که به جمع‌آوری و خرید و فروش زباله بر می‌گردد.

در این حوزه، زباله‌گرد به کسی گفته می‌شود که به طور انحصاری در بخش گردآوری و فروش مواد زائد شاغل بوده و اصولاً از این طریق امرار معاش می‌کند (Do Carmo, 2010). اگر این تعریف به عنوان مبنایی اولیه پذیرفته شود، می‌توان ادعا نمود که رویکردهای متعددی را باید در این حوزه مورد بحث و بررسی قرار داد.

رویکرد اول، سرکوب و برخورد خشن با فعالین بخش جمع‌آوری، مبادله و حتی استفاده‌کنندگان از زباله است. از این منظر، زباله‌گردی فعالیتی غیرقانونی است و پوششی است برای انجام امور خلافی که امنیت و آسایش جامعه را به مخاطره می‌اندازد (Rodriguez, 2005; Medina, 2005). در این رویکرد، هیچ پیامد مثبتی برای زباله‌گردی و فعالین این حوزه، تصور نمی‌شود. البته اخیراً، برخی از کشورها، نگاه بدبینانه خود را تعدیل نموده و به این باور

تعیین و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل‌گیری زباله‌گردی ... (رستم صابری فر) ۵۱

رسیده‌اند که این حوزه می‌تواند بسیاری از مهاجران و نیروهای کار ساده و فاقد مهارت را به سوی خود جلب نموده و از فشار ناشی از بیکاری و فقر بکاهد (Kaseva et al., 2002).

رویکرد دوم، بی‌توجهی و به حال خود رها کردن است. در این رویکرد، اگرچه برخوردی خشن و قانونمندی با زباله‌گردها مشاهده نمی‌شود، اما، هیچ نوع حمایت قانونی و رسمی از این گروه به عمل نمی‌آید (Medina, 2005). در این شرایط نیز زباله‌گردها توسط هموعان خود که به لحاظ اجتماعی و اقتصادی در موقعیت برتری قرار دارند، مورد استثمار قرار می‌گیرند.

رویکرد سوم، سیاست استثمارگرایانه و یا تبانی در بدنه رسمی است. در این رویکرد، مقامات رسمی اگرچه خود را مخالف مقوله زباله‌گردی قلمداد کرده و به ظاهر با آن ستیز دارند، اما از منابع حاصل از این روند سود برده و اغلب درآمد هنگفتی از این طریق کسب می‌کنند (Medina, 2005; Castillo Berthier, 2003). در این روند، تنها زباله‌گردها، متضرر نمی‌شوند، بلکه صاحبان انبارها، واسطه‌ها و حتی بهره‌برداران از زباله‌های بازیافتی هم‌بخش قابل ملاحظه‌ای از درآمد خود را به مقامات رسمی واگذار می‌کنند.

رویکرد چهارم، سیاست‌های حمایتی (Medina, 2005) نام دارد. برخی از این رویکرد تحت عنوان «سیاست‌های تحریک» نام می‌برند. ظاهراً این رویکرد، جدیدترین و مترقی‌ترین سیاستی است که در پاره‌ای از کشورها که مدیریت شهری هوشمندانه‌ای را در پیش گرفته‌اند، اعمال می‌شود. در این رویکرد، دولت اگرچه حداقل دخالت را در زمینه زباله و زباله‌گردی دارد، اما با تدوین ساز و کارهای دقیق قانونی، ضمن سر و سامان دادن به فعالیت در حوزه زباله‌گردی، مدیریت مواد زائد شهری را با کمترین اشکال انجام داده و ضمن کاهش بار مالی این بخش، تنش‌های اجتماعی احتمالی را کنترل می‌کند (Medina, 2005; Furedy, 1990; Cointreau, 1986; Kaseva et al., 2002). ظاهراً این رویکرد به قدری اثربخش بوده که بسیاری از نهادهای جهانی و از جمله بانک جهانی، از آن حمایت کرده‌اند (Cointreau, 1985 & 1986).

اما کاربرد هر یک از این رویکردها، مستلزم شناخت زمینه‌های بروز و گسترش پدیده زباله‌گردی است. چرا که بهره‌برداری از این رویکردها در زمان و مکان نامناسب، نه تنها مشکل اصلی را مرتفع نخواهد کرد، بلکه ابعاد و زوایای این معضل را افزودن‌تر ساخته و تنش‌های سیاسی و اجتماعی را بیش از پیش می‌سازد. به همین دلیل، ضرورت دارد که در هر کشور و منطقه، تحقیقات ویژه و خاصی به انجام برسد که این بررسی در شهر مشهد به عنوان یکی از مهم‌ترین کلان‌شهرهای ایران به انجام رسیده‌است.

۴. روش تحقیق

این مطالعه بر اساس هدف کاربردی و از نظر نوع روش در حوزه مطالعات توصیفی از نوع پیمایشی قرار دارد. رویکرد بررسی حاضر آمیخته بوده داده‌های کیفی از نمونه‌ای به حجم ۲۰ نفر و برای بخش کمی از ۵۰ شرکت کننده به دست آمد. نمونه مورد نظر به شیوه گلوله‌برفی انتخاب شدند. روش گلوله‌برفی یکی از روش‌های مرسوم در تحقیقاتی کیفی محسوب می‌شود. در این روش، وقتی اولین فرد انتخاب گردید، فردی بعدی کسی خواهد بود که به باور مصاحبه‌شونده قبلی، بهترین گزینه تلقی شده و بیشترین اطلاعات را در این زمینه دارد و بایستی به عنوان نمونه اصلح مدنظر قرار گیرد. در این روش، تعداد نمونه بر اساس اصل کفایت نظری تعیین گردید. داده‌های جمع‌آوری شده، با ترکیب روش‌های کیفی و کمی و به کمک نرم‌افزار Atlas ti، تحلیل شد. بر این اساس، مطالعه حاضر در دو سطح شامل شناسایی عوامل و زمینه‌های بروز و گسترش پدیده زباله‌گردی و اولویت‌بندی عوامل شناسایی شده، انجام گردید. شناسایی عوامل اصلی با استفاده از مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته صورت گرفت. تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی کدگذاری شد. به منظور کدگذاری داده‌ها با روش تحلیل محتوای کیفی نیاز است تا ۶ مرحله شامل تعیین مسئله پژوهش، تدوین اهداف، مشخص کردن متغیرها، نمونه‌گیری و انتخاب واحد تحلیل، کدگذاری داده‌ها و استخراج مقولات و تحلیل و استنباط گزارش نهایی انجام گیرد.

شرکت‌کنندگان در این بررسی در بخش کیفی اساتید دانشگاه و محققانی بودند که مطالعات و یا تجربیاتی در زمینه زباله و زباله‌گردی داشتند. شیوه انتخاب نمونه، روش گلوله‌برفی بود. تعیین حجم نمونه با استفاده از اصل کفایت نظری صورت گرفت.

روایی مصاحبه‌ها با استفاده از روش کیوسرت (Q-Sort) و پایایی آن با بهره‌گیری از شاخص کاپای کوهن (Cohen's kappa coefficient) بررسی شد. پس از تحلیل داده‌ها، روایی مصاحبه‌ها بر اساس میزان اهمیت عوامل شناسایی شده، مطابق با نظر پنج نفر از خبرگان آگاه به موضوع پژوهش مورد تایید قرار گرفت. همچنین مقدار شاخص کاپای کوهن برابر با ۰/۸۳ حاصل شده که نشان از مطلوبیت روایی و پایایی مصاحبه دارد.

در بخش کمی پژوهش، اولویت‌بندی عوامل تاثیرگذار ناشی از داده‌های حاصل از پرسشنامه، با روش فازی مثلثی انجام گرفت. بررسی مقالات و کتب منتشر شده و طرح‌های پژوهشی به انجام رسیده و پست‌های مدیریتی و کارشناسی موجود در ادارات و سازمان‌های شهر مشهد نشان داد که ۵۷۳ نفر، صلاحیت پاسخگویی به سوالات این پرسش‌نامه را دارند. از

تعیین و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل‌گیری زباله‌گردی ... (رستم صابری فر) ۵۳

این تعداد ۵۰ نفر که آمادگی پاسخگویی به سوالات را داشتند برای بخش کمی و به روش نمونه‌گیری هدفمند و در دسترس، انتخاب شدند. روایی پرسشنامه‌ها با استفاده از روش اعتبار محتوایی نسبی و پایایی آن بر اساس روش آزمون-پس آزمون ارزیابی شد. اعتبار محتوایی نسبی پرسشنامه این مطالعه با بهره‌گیری از نظرات تخصصی ده نفر از افراد مطلع پژوهش به میزان ۷۱ درصد برآورد شد که نشان از تایید روایی پرسشنامه دارد. همچنین همبستگی پاسخ‌ها بر اساس روش آزمون - پس آزمون به میزان ۷۹ درصد بدست آمد که مطلوبیت پایایی پرسش‌نامه را به همراه داشت.

۵. یافته‌ها

۱.۵ یافته‌های بخش کیفی

همان‌طور که قبل از این بیان شد، کدگذاری داده‌های ناشی از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته، با روش تحلیل محتوایی کیفی و طی ۶ مرحله با بهره‌گیری از نرم افزار atlas ti 8 انجام گرفت. اولین مرحله در این روند، تعیین مسئله پژوهش بود. در این بررسی، مسئله اصلی شناخت عوامل و زمینه‌هایی بود که به شکل‌گیری زباله‌گردی منتهی می‌شود تا با کنترل و مدیریت این عوامل، بتوان این مشکل را تقلیل داده و در صورت امکان آن را حذف کرد.

در دومین مرحله، تعیین اهداف در دستور کار قرار گرفت. بدون شک، وقتی مسئله تشریح و شناخته شد، پاسخگویی به آن و ارائه راهکارهای رفع آن، هدف اصلی تحقیق خواهد بود. بنابراین، هدف این بررسی شناخت عوامل اثرگذار بر مقوله زباله‌گردی و اولویت‌بندی این عوامل بود تا با کمترین مداخله و در حداقل زمان، نتایج مورد نظر حاصل آید. به این منظور، ابتدا به این سوال پاسخ گفته شد که عوامل مؤثر بر شکل‌گیری زباله‌گردی کدامند؟ چگونه می‌توان این موارد را مقوله‌بندی و طبقه‌بندی کرده و در نهایت عوامل اصلی را مشخص نمود؟

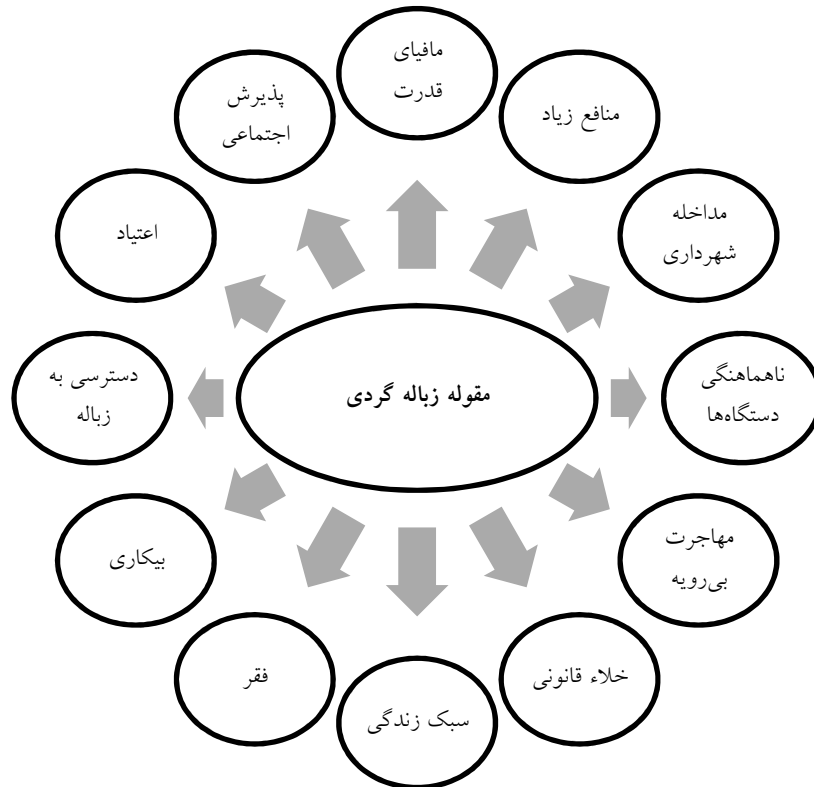
در چهارمین مرحله، نمونه‌گیری و انتخاب واحد تحلیل بود که تفصیل آن در بخش روش تحقیق بیان شد. در ضمن، واحد تحلیل هم مضامینی بود که در مصاحبه‌های انجام شد، مطرح گردید. در پنجمین مرحله، کدگذاری داده‌ها و استخراج مقولات به انجام رسید. در این بررسی، کدگذاری در سه سطح کدهای اولیه، مقوله‌های فرعی و مقوله‌های اصلی انجام گرفت. در جدول ۱، نمونه‌ای از کدگذاری انجام شده به جهت درک فرایند کدگذاری ارائه شده است.

جدول ۱. نمونه فرایند تحلیل داده‌های مصاحبه

مقوله اصلی	مقولات فرعی	کدهای اولیه	مضامین
زباله‌گردی	درآمد	تضمین بیشتر	ریسک پایین در کسب درآمد
		تامین نقدینگی فوری	دسترسی به مراکز فروش راحت و مناسب
		بهره بیشتر	عدم ضرورت سرمایه اولیه برای شروع کار
		درآمد بیشتر	امکان مشارکت همه اعضای خانواده
		تکدیگری جدید	امکان دریافت کمک در قالبی موجه
		کاهش مخارج	دسترسی به البسه و وسایل دست دوم رایگان
		فواید جانبی	جستجوی وسایل ارزشمند و گم شده
	اشتغال	کاهش ریسک تعقیب	پوشش مناسب برای فعالیت‌های زیرزمینی
		هزینه اندک فعالیت	امکان فرار راحت از دست ماموران
		رایزنی با کارفرمایان	جستجو برای فرصت‌های شغلی بهتر
		آزادی فعالیت	عدم نیاز به مجوزهای مختلف
		شغل مکمل	پر کردن بازه‌های بیکاری فصلی و ...
		راحتی فعالیت	زحمت کمتر نسبت به سایر مشاغل
		پاره وقت بودن	امکان انجام چند فعالیت همزمان
		کنترل شغلی کمتر	آزادی بیشتر در زندگی فردی و خانوادگی
		موانع قانونی کمتر	امنیت بیشتر نسبت به سایر فعالیت‌های غیر رسمی
		لابی‌گری برای بقا	جلب شفقت بیشتر مردم
		سادگی ورود	امکان حضور بدون مهارت و آموزش
		تنش اندک	کمی معارضات و کاهش تنش‌های بین گروهی

در ششمین مرحله، تحلیل و استنباط گزارش نهایی به انجام رسید. در این روند، مشخص گردید که مجموعاً ۱۲ مقوله اصلی و بیش از ۵۳ مقوله فرعی به عنوان عوامل اثرگذار بر تشدید و استمرار مقوله زباله‌گردی در شهر مشهد قابل توجه هستند. بعد از بهره‌گیری از نرم‌افزار atlas ti 8 دسته‌بندی عوامل اصلی به صورت شکل ۱، تعیین گردید.

تعیین و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل‌گیری زباله‌گردی ... (رستم صابری فر) ۵۵

شکل ۱. کدگذاری داده‌های مصاحبه با نرم‌افزار atlas ti 8

۲.۵ معرفی و تحلیل یافته‌های کمی

برای اولویت‌بندی عوامل اثرگذار بر بروز و استمرار پدیده زباله‌گردی در مشهد، از روش فازی مثلثی، استفاده شد. در این روند، فراوانی پاسخ‌های شرکت‌کنندگان بر مبنای درجه اهمیت هریک از عوامل با توجه به مقیاس پنج گزینه‌ای لیکرت، مشخص گردید. بر اساس این امتیازات، میانگین فازی محاسبه و تعیین اولویت هر یک از عوامل به انجام رسید. در مبحث محاسبه میانگین فازی عوامل، معادلات زیر استفاده شد:

$$A_{ave} = (m_1, m_2, m_3) = \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_1^i, \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_2^i, \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n a_3^i \right)$$

$$A_i = (a_1^i, a_2^i, a_3^i), i = (1, 2, 3, \dots, n)$$

در معادلات فوق A_i ، نشان دهنده‌ی نظر خبره‌ی A و A_{ave} بیان‌کننده‌ی میانگین نظرات خبرگان شرکت‌کننده می‌باشد. با توجه به این که در روش دلفی فازی، خصوصیات شخصیتی گوناگون هر یک از خبرگان در نظرات آنها نسبت به متغیرهای کیفی اثرگذار می‌باشد؛ با تعیین طیف‌هایی برای هر متغیر، پاسخگویان با ذهنیت مشابه به پرسش‌ها امتیاز یکسانی خواهند داد. جدول ۲، نشان دهنده روند تبدیل متغیرهای کلامی به عدد فازی مثلثی و عدد فازی قطعی شده را نشان می‌دهد. در حقیقت، در این مرحله و بعد از برآورد میانگین فازی مثلثی جهت هر یک از عوامل، با استفاده از معادله مینکوفسکی (Minkowski)، اعداد قطعی هر یک از ۱۲ عوامل اصلی اثرگذار بر روند زباله‌گردی محاسبه گردید.

جدول ۲. تبدیل متغیرهای کلامی به فازی مثلثی

متغیر کلامی	فازی مثلثی	فازی قطعی
بسیار فراوان	(۱، ۰/۷۵، ۰)	۰/۷۵
فراوان	(۱، ۰/۷۵، ۰/۵)	۰/۵۶۲۵
متوسط	(۰/۷۵، ۰/۵، ۰/۲۵)	۰/۳۱۲۵
اندک	(۰/۵، ۰/۲۵، ۰)	۰/۰۶۲۵
بسیار اندک	(۰، ۰/۲۵، ۰)	۰/۰۶۲۵

وقتی برآورد میانگین فازی مثلثی در مورد هر کدام از عوامل مورد اشاره و به کمک معادله مینکوفسکی انجام گردید، اعداد فازی قطعی هر کدام از ۱۲ عامل مورد اشاره، تخمین زده شد.

$$x = m + \frac{\beta - \alpha}{4}$$

۳.۵ نظرسنجی مرحله اول

همان‌طور که قبل از این بیان شد، در این مرحله، پرسشنامه تهیه شده توسط شرکت‌کنندگان در پژوهش تکمیل و وضعیت پاسخ‌های این افراد مطابق جایگاه هر یک از عوامل بر اساس طیف پنج‌گزینه‌ای لیکرت مشخص گردید و در نهایت نتایج به‌دست آمده در جدول ۳، ارائه شد.

تعیین و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل‌گیری زباله‌گردی ... (رستم صابری‌فر) ۵۷

جدول ۳. نتایج شمارش فراوانی پاسخ‌ها در مرحله اول

شرح	خیلی فراوان	فراوان	متوسط	اندک	بسیار اندک
فقر	۳۵	۹	۱	۰	۰
خلاء قانونی	۳۶	۹	۰	۰	۰
بیکاری	۳۱	۱۲	۲	۰	۰
سبک زندگی	۲۲	۱۶	۵	۲	۰
مهاجرت بی‌رویه	۳۰	۱۳	۲	۰	۰
مافیای قدرت	۲۹	۱۰	۶	۰	۰
منافع زیاد	۳۱	۱۴	۰	۰	۰
اعتیاد	۳۲	۱۰	۳	۰	۰
دسترسی به زباله	۳۴	۱۱	۰	۰	۰
ناهماهنگی دستگاه‌ها	۲۹	۱۱	۵	۰	۰
درآمد شهرداری	۲۸	۱۲	۴	۱	۰
پذیرش اجتماعی	۳۰	۱۲	۲	۱	۰

پس از برآورد فراوانی پاسخ‌ها، میانگین فازی مثلثی و میانگین فازی زدایی برای هر یک از عوامل با استفاده از فرمول مینکوسکی محاسبه شد (جدول ۴).

جدول ۴. میانگین دیدگاه‌های خبرگان حاصل از نظرسنجی مرحله اول

عامل	فازی مثلثی (β, α, m)	فازی زدایی
فقر	(۰/۹۴۵، ۰/۶۸۹، ۰/۹۲۸)	۰/۹۹۲
خلاء قانونی	(۰/۱۰۱، ۰/۷۱، ۰/۹۲۹)	۰/۹۹۱
بیکاری	(۰/۹۸۹، ۰/۶۶۲۱، ۰/۹۱۲)	۰/۹۹۳
سبک زندگی	(۰/۹۵۱، ۰/۵۷۳، ۰/۸۲۳)	۰/۹۱۷
مهاجرت بی‌رویه	(۰/۹۸۹، ۰/۶۵۶، ۰/۹۰۶)	۰/۹۱۷
پذیرش اجتماعی	(۰/۹۷۸، ۰/۶۴۵، ۰/۸۹۵)	۰/۹۷۸
منافع زیاد	(۰/۱۰۱، ۰/۶۷۳، ۰/۹۲۳)	۰/۹۹۸
مافیای قدرت	(۰/۹۶۷، ۰/۶۲۸، ۰/۸۷۸)	۰/۹۶۲
دسترسی به زباله	(۰/۱۰۱، ۰/۶۸۹، ۰/۹۳۹)	۰/۹۹۷
ناهماهنگی دستگاه‌ها	(۰/۹۵۶، ۰/۶۲۸، ۰/۸۷۳)	۰/۹۵۵

۰/۹۳۷	(۰/۸۵۱، ۰/۶۲۳، ۰/۹۶۷)	مداخله درآمدی شهرداری
۰/۹۹۱	(۰/۹۲۳، ۰/۵۷۳، ۰/۹۸۹)	اعتیاد

۴.۵ نظر سنجی مرحله دوم

پس از برآورد مقادیر میانگین فازی زدایی مرحله اول، نیاز است تا پرسشنامه برای بار دوم در اختیار خبرگان قرارگیرد و فراوانی پاسخ‌های خبرگان بر اساس شدت اهمیت هر یک از عوامل براساس طیف پنج گزینه‌ای لیکرت محاسبه شود تا بدین طریق، نتایج دو مرحله قابل مقایسه با یکدیگر باشد (جدول ۵).

جدول ۵. نتایج شمارش فراوانی پاسخ‌ها در مرحله دوم

عوامل موثر بر خودکاو	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
فقر	۳۵	۱۳	۰	۰	۰
خلأ قانونی	۳۷	۱۲	۰	۰	۰
بیکاری	۳۴	۱۳	۴	۰	۰
سبک زندگی	۲۶	۱۸	۷	۰	۰
مهاجرت بی‌رویه	۳۱	۱۵	۵	۰	۰
پذیرش اجتماعی	۳۰	۱۵	۵	۳	۰
منافع زیاد	۳۵	۱۴	۰	۰	۰
مافیای قدرت	۳۲	۱۲	۷	۰	۰
دسترسی به زیاله	۳۷	۱۲	۰	۰	۰
ناهماهنگی دستگاه‌ها	۳۱	۱۴	۶	۰	۰
مداخله درآمدی شهرداری	۳۱	۱۴	۶	۰	۰
اعتیاد	۳۳	۱۳	۵	۰	۰

همانند مرحله اول، پس از برآورد فراوانی پاسخ‌ها، میانگین فازی مثلثی و میانگین فازی زدایی برای هر یک از عوامل با استفاده از فرمول مینکوسکی برای دیدگاه‌های خبرگان حاصل از مرحله دوم، محاسبه شد (جدول ۶).

تعیین و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل‌گیری زباله‌گردی ... (رستم صابری فر) ۵۹

جدول ۶. میانگین دیدگاه‌های خبرگان حاصل از نظرسنجی مرحله دوم

عامل	میانگین فازی مثلثی (β, α, m)	میانگین فازی زدایی
فقر	(۰/۹۳۸, ۰/۶۸۹, ۰/۱۰۱)	۰/۹۹۷
خلاء قانونی	(/۹۴۴, ۰/۶۹۴, ۰/۱)	۰/۹۹۹
بیکاری	(۹۱۷, ۰/۶۶۷, ۰/۹۸۹)	۰/۹۹۶
سبک زندگی	(۰/۸۵۶, ۰/۶۰۶, ۰/۹۷۳)	۰/۹۴۷
مهاجرت بی‌رویه	(۰/۸۹۵, ۰/۶۴۵, ۰/۹۸۴)	۰/۹۷۹
پذیرش اجتماعی	(۰/۸۷۳, ۰/۶۲۸, ۰/۹۷۳)	۰/۹۵۹
منافع زیاد	(۰/۹۳۳, ۰/۶۸۴, ۰/۱۰۱)	۰/۹۹۸
مافیای قدرت	(۰/۸۸۹, ۰/۶۳۹, ۰/۹۷۳)	۰/۹۷۲
دسترسی به زباله	(۰/۹۴۴, ۰/۶۹۴, ۰/۱)	۰/۹۹۹
ناهماهنگی دستگاه‌ها	(۰/۸۸۹, ۰/۶۳۹, ۰/۹۷۸)	۰/۹۷۳
مداخله درآمدی شهرداری	(۰/۸۸۹, ۰/۶۳۹, ۰/۹۷۸)	۰/۹۷۳
اعتیاد	(۰/۹۰۶, ۰/۶۵۱۵, ۰/۹۸۴)	۰/۹۸۹

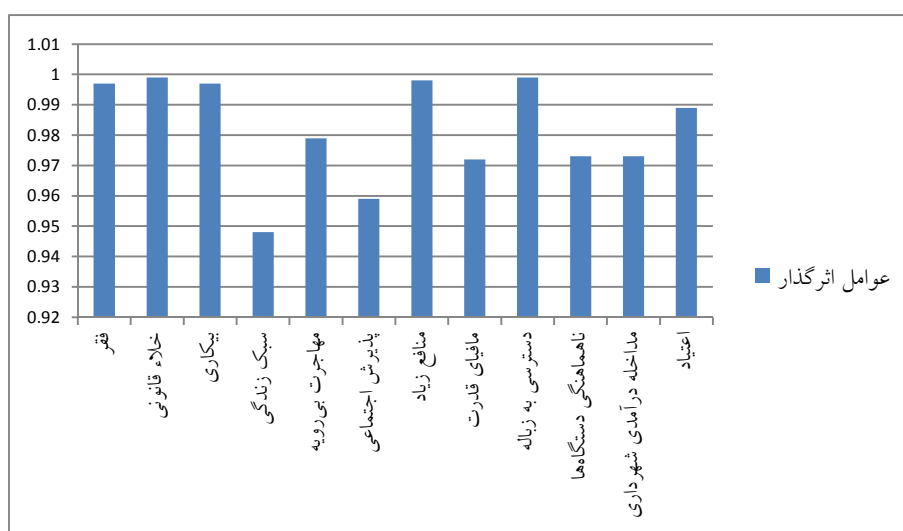
پس از این که محاسبات مرتبط در دو مرحله نظرسنجی از خبرگان انجام گرفت، لازم است تفاوت میان میانگین فازی زدایی شده عوامل اثرگذار ارزیابی گردد (جدول ۷).

جدول ۷. تفاوت میانگین فازی زدایی شده نظرسنجی مرحله اول و دوم

عوامل	مرحله اول	مرحله دوم	تفاوت
فقر	۰/۹۹۲	۰/۹۹۷	۰/۰۰۵
خلاء قانونی	۰/۹۹۶	۰/۹۹۹	۰/۰۰۳
بیکاری	۰/۹۹۳	۰/۹۹۷	۰/۰۰۴
سبک زندگی	۰/۹۱۷	۰/۹۴۷	۰/۰۳۰
مهاجرت بی‌رویه	۰/۹۸۹	۰/۹۷۹	۰/۰۱۰
پذیرش اجتماعی	۰/۹۷۸	۰/۹۵۹	۰/۰۱۹
منافع زیاد	۰/۹۷۸	۰/۹۹۸	۰/۰۰۰
مافیای قدرت	۰/۹۶۲	۰/۹۷۲	۰/۰۱۰
دسترسی به زباله	۰/۹۹۷	۰/۹۹۹	۰/۰۰۲
ناهماهنگی دستگاه‌ها	۰/۹۵۵	۰/۹۷۳	۰/۰۱۸

۰/۰۳۶	۰/۹۷۳	۰/۹۳۷	مداخله درآمدی شهرداری
۰/۰۰۲	۰/۹۸۹	۰/۹۹۱	اعتیاد

با توجه به نتایج نظرسنجی مرحله اول و انطباق آن با نتایج مرحله دوم و این که تفاوت میانگین فازی‌زدایی شده دیدگاه خبرگان در دو مرحله از ۱ دهم کمتر بود، مشخص گردید که خبرگان در مورد عوامل اثرگذار بر زباله‌گردی توافق داشته و به همین دلیل، نظرسنجی از خبرگان در این مرحله به پایان رسید (شکل ۲).

شکل ۲. اولویت‌بندی عوامل موثر بر بروز و گسترش زباله‌گردی در مشهد

۶. بحث و نتیجه‌گیری

هدف از انجام این مطالعه، شناسایی و اولویت‌بندی عوامل موثر بر شکل‌گیری و گسترش زباله‌گردی بود. بر این اساس، مطالعه کنونی در دو سطح شامل شناسایی عوامل موثر بر شکل‌گیری و اولویت‌بندی این عوامل به انجام رسید. یافته‌ها نشان داد که موثرترین عامل در این روند، دسترسی به زباله‌های موجود می‌باشد. در واقع، اگر زباله‌ای در دسترس نباشد، زباله‌گردی هم معنا پیدا نمی‌کند. به بیان دیگر، سازمان‌های متولی مدیریت و کنترل زباله نمی‌توانند زباله‌ها را به شکل مناسب جمع‌آوری و در زمان مقتضی دفع نمایند، به همین دلیل افراد نیازمند و یا سودجو به راحتی به این مواد دسترسی پیدا نموده و آنها را جمع‌آوری کرده و به فروش می‌رسانند. بنابراین، تا زمانی که زباله‌ها در دسترس بوده و به راحتی قابل جمع‌آوری

تعیین و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل‌گیری زباله‌گردی ... (رستم صابری‌فر) ۶۱

باشد، زباله‌گردی هم ادامه خواهد یافت. این یافته در کارهای مدینا (۲۰۰۵) نیز مورد تأکید قرار گرفته و مشخص گردید که سازمان‌های متولی در امر زباله نمی‌توانند به طور کامل وظایف خود را به انجام برسانند. در تحقیقات به انجام رسیده در ایران نیز صابری‌فر (۱۳۹۹)، نشان داد که بسیاری از مسائل شهری ایران با شرایط و سطح تفکر موجود غیرقابل حل تلقی می‌شوند. به همین دلیل هم مدیران و سیاست‌گذاران شهری اصلاً به این حوزه‌ها وارد نشده و عملاً خود را با موانع و مشکلاتی سرگرم می‌کنند که با کمترین هزینه برای گروه‌های صاحب قدرت، قابل حل و فصل باشند.

عامل مؤثر بعدی که در این مطالعه نقش و جایگاهش در بروز زباله‌گردی و گسترش آن مورد تأیید قرار گرفت، خلاءهای قانونی در کنترل و مدیریت زباله‌گردی بود. مطابق قوانین کشور، مالکیت زباله در اختیار کسی قرار ندارد و هر کس می‌تواند از آن بهره‌برداری نماید (کامیار، ۱۳۹۸: ۱۳۵)، اما چنین القا می‌شود که این مواد متعلق به شهرداری است. این در حالی است که وقتی سایر افراد این زباله‌ها را جمع‌آوری می‌کنند، کسی علیه آنها اعلام جرم نمی‌کند. البته در بازه‌های خاصی، طرح‌هایی برای جمع‌آوری زباله‌گردها به اجرا درآمده و البته به سرعت هم کمرنگ می‌شود. در این طرح‌ها هم متولی یکسانی وجود ندارد. گاهی دادگستری ورود پیدا می‌کند، در مواردی بهزیستی تحت لوای جلوگیری از کار کودکان و زمانی هم شهرداری و یا محیط‌زیست طرح‌های ساماندهی را در دستور کار خود قرار می‌دهند. این شرایط وقتی پیچیده‌تر می‌شود که بدانیم اصولاً هیچ نهاد و سازمانی خود را مسئول ساماندهی زباله‌گردها نمی‌داند. به هر حال، این گروه اگرچه در مواردی به دلیل نیاز مادی و تامین معاش خود و خانواده ناچارند به این شغل روی آورند، اما مشکلاتی هم برای شهر ایجاد می‌کنند. به همین دلیل و مطابق یافته‌های این بررسی، چنانچه مشکلات مربوط به مسائل قانونی و حقوقی مرتفع گردد، معضل زباله‌گردی هم کنترل خواهد شد. این یافته با نتایج بررسی ظهیری‌نیا و هادی (۱۳۹۵) هماهنگ و همراستا است.

متغیر منافع زیاد، سومین جایگاه را در بین عوامل مؤثر بر زباله‌گردی در شهر مشهد به خود اختصاص داده‌است. همان‌طور که قبل از این اشاره شده، هر زباله‌گرد در شهر مشهد به طور متوسط روزانه ۵۰۰ هزار تومان درآمد به دست می‌آورد. به عبارت دیگر، یک فرد زباله‌گرد، درآمدی بیشتر از کارمندان با تحصیلات عالی در ماه دارد. بنابراین، این عامل انگیزه بسیار موثری است که باعث می‌شود بسیاری از افراد به این حوزه وارد شوند. شاید به دلیل همین درآمد هنگفت است که اکنون در این حوزه روابط پیچیده و متعددی شکل گرفته‌است که

شرایط مدیریت و کنترل پدیده زباله‌گردی را بسیار پیچیده و تاحدی غیر ممکن ساخته‌است. حتی پذیرش اجتماعی پایین شغل زباله‌گردی که تا همین اواخر عمده‌ترین دلیل عدم ورود ایرانیان به این حوزه بوده و بیشتر به مهاجرین افغانستانی اختصاص داشته‌است، به نحوی دگرگون شده‌است که تقریباً کمتر کسی ابایی دارد که اظهار کند در حوزه زباله‌گردی مشغول به فعالیت می‌باشد. این یافته با نتایج بررسی آمینی‌فرد (۱۳۹۶) و پروین و همکاران (۱۳۹۷)، همراستا می‌باشد.

فقر در بین عوامل اولویت‌بندی شده در این بررسی، چهارمین جایگاه را به خود اختصاص داده‌است. با توجه به این که در سال‌های اخیر تمرکز فقر در شهرها شدت پیدا کرده‌است (فرهادی‌خواه و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۷) و این افراد کمترین تخصص و بیشترین نیاز به اشتغال و درآمد را دارند، به راحتی به این حوزه وارد می‌شوند. این یافته در مطالعات پروین و همکاران (۱۳۹۷) نیز مورد تاکید قرار گرفته و هماهنگ با نتایج تحقیق کنونی می‌باشد.

در این بررسی، بیکاری یکی دیگر از عوامل اثرگذار بر زباله‌گردی در شهر مشهد تعیین گردید. علی‌رغم آن که بیکاری یکی از معضلات اساسی جامعه ایران به خصوص در چند دهه اخیر بوده‌است (نادمی و صداقت کالمرزی، ۱۳۹۷: ۱۳۱)، در کلان‌شهرها به خصوص کلان‌شهر مذهبی مشهد که یکی از مهمترین شهرهای مهاجرپذیر ایران محسوب می‌شود، این معضل شرایط بحرانی‌تری دارد. به همین دلیل، طبیعی است که گروهی از افراد به دلیل بیکاری به حوزه زباله‌گردی روی آورند. اما نکته بسیار مهم آن است که بسیاری از افرادی که شغل و درآمدی هم دارند، در سال‌های اخیر به دلیل راحتی کار، آزادی به لحاظ زمانی و درآمد هنگفت، کار و حرفه خود را رها نموده و وارد حیطه زباله‌گردی شده‌اند. به عنوان مثال، اطلاعات ارائه شده توسط شهرداری نشان می‌دهد که بسیاری از افرادی که در کارگاه‌های تفکیک زباله شاغل بوده‌اند، به دلیل درآمد زیاد زباله‌گردی کار و حرفه دائم خود را رها نموده و به این قلمرو وارد شده‌اند (صدرنژاد، ۱۳۹۵). در عین حال، در برخی از تحقیقات، به خصوص تحقیق ایثاری و شجاعی زند (۱۳۹۹)، همانند این بررسی، بر رابطه بین بیکاری و زباله‌گردی تاکید شده‌است. این یافته در تحقیقات خارجی به خصوص کارهای شنک و بلاوو (۲۰۱۱) نیز مطرح شده و همراستا با نتایج این تحقیق بوده‌است.

اعتیاد به عنوان یک معضل جدی جامعه کنونی، در مقوله زباله‌گردی نیز تاثیرگذار بوده و بخش قابل ملاحظه‌ای از زباله‌گردها، صرفاً برای تامین مواد مخدر مورد نیاز خود به این حوزه وارد شده‌اند. شاید به همین دلیل است که در این مطالعه، عامل اعتیاد ششمین جایگاه را به

تعیین و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل‌گیری زباله‌گردی ... (رستم صابری فر) ۶۳

خود اختصاص داده‌است. این یافته و نتایج تحقیق ظهیرنیا و هادی (۱۳۹۵) که اعتیاد را در شمار مهم‌ترین دلیل ورود زباله‌گردها به این حوزه قلمداد کرده‌بودند، هماهنگ است.

مهاجرت بی‌رویه یکی از مهمترین عواملی است که بسیاری از نابسامانی‌های شهری کنونی را زمینه‌سازی نموده‌است. در حقیقت، مهاجرت، یکی از فرایندهایی است که همواره بین سکونت‌های انسانی در هر سطحی وجود داشته‌است؛ اما این مقوله در ایران بعد از دهه ۱۳۴۰ شمسی شدت یافته و در دهه‌های بعدی به دلایل مختلف به خصوص عوامل اقتصادی و تغییرات اقلیمی، افزایش بیشتری یافته‌است. مقصد بیشتر این مهاجران نیز کلان‌شهرهای کشور بوده است. کلان شهر مشهد، یکی از شهرهایی است که همواره جاذب جمعیت مهاجر به‌خصوص از نیمه شرقی ایران بوده‌است (فرهادی‌خواه و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۵). شاید به همین دلیل است که این عامل در تحقیق کنونی نقش بسیار پررنگی در بروز و توسعه زباله‌گردی داشته است. این شرایط در سایر تحقیقات نیز مورد تاکید قرار گرفته و به عنوان مثال، مدینا (۲۰۰۵)، یکی از عوامل اصلی بسط زباله‌گردی در جهان سوم را مهاجرت‌های گسترده روستا-شهری می‌داند.

علی‌رغم آن که مدیریت و کنترل زباله‌های شهری، از وظایف ذاتی شهرداری‌ها قلمداد شده‌است (بهرام سلطانی، ۱۳۸۷: ۱۴۵)، اما ساماندهی آثار و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی و حقوقی پسماندهای شهری به خصوص مقوله زباله‌گردی در حیطه یک نهاد و سازمان نبوده و همکاری طیف وسیعی از نهادها و سازمان‌ها را طلب می‌کند. به‌طوری که در حال حاضر نیز سازمان‌های مختلفی چون شهرداری، بهزیستی، محیط‌زیست، دادگستری و ... هر کدام بخشی از ابعاد این مقوله کثیرالابعاد را مورد توجه قرار داده و البته به صورت موردی سر و سامان می‌دهند. اما به دلیل آن که هماهنگی کامل و دقیقی بین این سازمان‌ها برقرار نمی‌باشد، نه تنها از زباله‌گردی جلوگیری نشده، بلکه آثار و پیامدهای ناخواسته‌ای هم بروز نموده‌است. به عنوان مثال، وقتی مقوله زباله‌گردی توسط نهادی چون دادگستری جرم‌انگاری می‌شود، از آنجا که فعالیت گروه‌های ضعیف‌تر همانند زنان و کودکان، به حاشیه رانده می‌شود، این اقلیت تحت‌استثمار بیشتری قرار می‌گیرد و حتی سایر گروه‌ها هم ناچارند بخشی از درآمد خود را به واسطه‌هایی بدهند که بتوانند از آنها حفاظت نمایند. علاوه بر آن، چون همین ناهماهنگی‌ها باعث می‌شود که بخش زیادی از مسئولیت متوجه شهرداری گردد، این نهاد هم برای تامین هزینه‌های انجام وظایف اضافه‌ای که بر عهده می‌گیرد، به ناچار وارد جریان درآمد حاصله از زباله‌گردی می‌شود. در حقیقت، ناهماهنگی بین سازمان‌های ذی‌مدخل در این حوزه، فرصت

را برای سودجویان فراهم می‌کند تا هم فعالیت خود را ادامه دهند و هم سودجویی خود از گروه‌های ضعیف‌تر را بیشتر نمایند. به همین دلیل، در این بررسی نیز همچون پژوهش ایشاری و شجاعی‌زند (۱۳۹۹)، ناهماهنگی بین دستگاه‌های مختلف، به عنوان یکی از دلایل استمرار زباله‌گردی مورد تاکید قرار گرفته است.

از آنجا که اغلب تحقیقات صورت گرفته در حوزه زباله‌گردی به نوعی با حمایت و یا هدایت شهرداری‌ها به انجام رسیده است، اشاره‌ای به نقش شهرداری‌ها در گسترش زباله‌گردی نشده است، اما واقعیت‌های میدانی نشان می‌دهد که این نهاد عمومی خدمات‌رسان، همیشه تلاش داشته و دارد که بخشی از درآمد حاصل از این بخش را در اختیار بگیرد. به طوری که وانت‌ها بارهایی که به صورت رسمی و با آرم و علائم خاص به جمع‌آوری زباله‌های خشک اقدام می‌کنند، بخشی از درآمد خود را به شهرداری‌ها واگذار می‌کنند. این در حالی است که برخی از مقامات رده پایین شهرداری هم به شیوه‌های مختلف از زباله‌گردها مبالغی را تحت‌عنوان خاص اخذ می‌کنند. در حقیقت، همین مداخلات رسمی و غیر رسمی درآمدی شهرداری و پرسنل شاغل در آن، شائبه‌های مختلفی را به وجود آورده است که در نهایت، مسئله ساماندهی و مدیریت زباله‌گردی را مشکل ساخته است. این یافته با نتایج تحقیقات کاستیو برتیه (۱۹۸۳) و مدینا (۲۰۰۱) همراستا می‌باشد.

در بخش‌های قبلی بیان شد که منافع زیاد و سایر شرایط تسهیل‌کننده، علاقه و تمایل زیادی برای بهره‌مندی از حوزه زباله‌گردی را فراهم آورده است. به همین دلیل، گروه‌هایی که به این بخش وارد شده‌اند، روابط بسیار پیچیده‌ای با هم دارند. این روابط پیچیده نه تنها به دلیل موقعیت اجتماعی و اقتصادی افراد حاضر، بلکه به جهت جایگاهی که برخی از افراد در سطوح مدیریتی و سیاستگذاری دارند نیز حائز اهمیت است. چرا که همین شرایط به شکل‌گیری مافیای خاصی در این فعالیت منجر شده است. مافیایی که به دلیل منافع غیرقابل‌تصور که از این حوزه به دست می‌آورد، اجازه نمی‌دهد این شرایط سر و سامانی بگیرد. این شرایط به نوعی در تحقیقات امینی‌فرد (۱۳۹۶) و پروین و همکاران (۱۳۹۷) نیز مورد توجه بوده است.

آخرین رده در فهرست تاثیرگذارترین عوامل بر زباله‌گردی در شهر مشهد، به پذیرش اجتماعی و تغییر سبک زندگی اختصاص دارد. با توجه به این که در ارتباط با پذیرش اجتماعی این حرفه و فعالیت به دلیل افزایش درآمد و شرایط مالی، در بخش‌های قبلی نکاتی بیان شد؛ در این بخش تنها به چرایی و چگونگی حضور و تاثیر عامل سبک زندگی بر زباله‌گردی تاکید می‌شود. واقعیت آن است که در شرایط فعلی شکاف درآمدی و کیفیت زندگی در بین

تعیین و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل‌گیری زباله‌گردی ... (رستم صابری فر) ۶۵

شهروندان بسیار گسترده شده و همین عامل، دو جهان کاملاً متفاوت را در بین ساکنین یک شهر ایجاد کرده‌است (صابری فر، ۱۳۹۹: ۱۴۴). از این رو، گروهی همه امکانات و تسهیلات را در اختیار دارند و به چنان مکتب و ثروتی رسیده‌اند که هر سال و گاهی هر ماه، وسایل و تجهیزات منزل و دفتر کار خود را تغییر داده و اغلب وسایل ارزشمند قبلی را به عنوان زباله رها می‌کنند و از طرف دیگر با نشان دادن زرق و برق زندگی، تلاش دارند فاصله خود را از اقشار کم درآمد و فرودست جامعه هر چه بیشتر نمایند. این شرایط برای گروه‌های حاشیه‌نشین، مهاجر و فقیر وارد شده به شهر هم تهدید است و هم فرصت. به این معنا که چون این گروه به راحتی می‌توانند به البسه، وسایل و تجهیزات رایگان و تقریباً مناسبی دسترسی پیدا نمایند، فرصت مغتنمی را به دست می‌آورند. اما در مقابل، وقتی شکاف درآمدی ایجاد شده را مشاهده می‌کنند، دچار چنان تنفوری می‌شوند که حاضرند دست به هر کاری بزنند تا خود را از شرایط ایجاد شده رها کنند. در این وضعیت یا دست به جرائم خشن زده و یا حداقل با گردآوری و فروش اجناس باارزش رها شده، تلاش می‌کنند حداقل‌های زندگی را برای خود و خانواده‌شان فراهم آورند. در حقیقت، مصرف افاده‌ای مطرح شده توسط وبلن، دوزنبری و مازلو (بشیرپور و محمدیان، ۱۳۹۹: ۳۰) برای گروه اول، تولید زباله فراوان و اجناس قابل مصرف کنار گذاشته شده زیادی را به همراه داشته و فقر، بیکاری و عدم توانایی در تامین ضروریات اولیه زندگی برای گروه فقیر، آنها را ناچار ساخته‌است از طریق زباله‌گردی، این وسایل و مواد را برای مصرف روزمره و یا فروش گردآوری نمایند. همین شرایط نیز باعث شده‌است که زباله‌گردی نه تنها محدود نگردد، بلکه هر روزه بر ابعاد و گستره آن افزوده شود. این شرایط در تحقیقات اسکوبار (۱۹۹۵)، به شکل دیگری مورد توجه و تاکید قرار گرفته‌است.

کتاب‌نامه

افراخته، حسن و حجی‌پور، محمد (۱۳۹۶)، «اقتصاد زباله‌ای در روستاهای پیراشهری جنوب تهران»، فصل‌نامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال ۶، شماره ۴، ۴۷-۷۲.

امینی‌فرد، حمیده (۱۳۹۶)، «امپراطوری مافیای زباله بیخ گوش پایتخت»، مشاهده شده در سایت

<http://meidaan.com/archive/39812>

ایناری، مریم و شجاعی‌زند، علیرضا (۱۳۹۸)، «زمینه‌ها و فرایندهای شکل‌گیری زیست غیررسمی زباله‌گردی، مطالعه موردی کارگران افغانستانی در تهران»، بررسی مسائل اجتماعی ایران، سال ۱۰، شماره ۱، صص ۶۳-۹۵.

۶۶ جامعه‌پژوهی فرهنگی، سال ۱۴، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲

- ایثاری، مریم و شجاعی‌زند، علیرضا (۱۳۹۹)، «سیاست‌های شهری و زیست غیررسمی زباله‌گردی در تهران»، *مطالعات جامعه‌شناختی شهری*، سال ۱۰، شماره ۳۴، صص ۳۲-۱.
- بشیریور، مهدی و محمدیان، محمود (۱۳۹۹)، «الگوی شناخت رفتار مصرف‌کنندگان کالاهای لوکس بر مبنای نظریات مصرف تظاهری»، *بررسی‌های بازرگانی*، سال ۱۷، شماره ۹۹، صص ۵۱-۳۰.
- بهرام‌سلطانی، کامبیز (۱۳۸۷)، *مجموعه مباحث و روش‌های شهرسازی محیط زیست (جلد دوم)*، تهران: مرکز مطالعات تحقیقات شهرسازی و معماری ایران.
- پروین، ستار (۱۳۹۸)، *آسیب‌شناسی پدیده زباله‌گردی در شهر تهران*، تهران: طرح پژوهشی مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.
- پروین، ستار؛ مراد، علیرضا؛ دنیایی، ام‌کلثوم و داودی، مریم (۱۳۹۷)، «مهاجرت و زباله‌گردی، به‌مثابه شیوه نوظهور زیست شهری»، *دوفصلنامه مطالعات جمعیتی*، سال ۴، شماره ۱، صص ۲۲۸-۱۹۹.
- سالاروند، سپیده (۱۳۹۶)، *مردم‌نگاری کودکان کارگر مهاجر افغانستانی تهران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی، تهران: دانشگاه علم و فرهنگ.
- صابری‌فر، رستم و شکرگزار عباسی، علی (۱۳۹۸)، «ارزیابی فنی، اقتصادی، زیست محیطی تولید برق از زباله‌های جامد شهری: مطالعه موردی مشهد»، *فصلنامه پژوهش‌های سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی انرژی*، سال ۵، شماره ۱، صص ۱۹۵-۱۶۹.
- صابری‌فر، رستم و داوریار، محمدعلی (۱۴۰۲)، «شناسایی و اولویت‌بندی سیاستها و رویکردهای موثر در کنترل و ساماندهی پدیده زباله‌گردی (نمونه موردی، کلانشهر مشهد)»، *برنامه‌ریزی و آمایش فضای*، سال ۲۷، شماره ۲، صص ۷۳-۴۷.
- صابری‌فر، رستم (۱۳۹۹)، «واکوی احساس نابرابری و اثر آن بر مشارکت شهروندان در اداره کلان شهرها (نمونه، شهر مشهد)»، *جغرافیا و آمایش شهری و منطقه‌ای*، سال ۱۰، شماره ۳۵، صص ۱۶۲-۱۴۳.
- صدرنژاد، حمید (۱۳۹۵)، «زباله هم دلال خارجی پیدا کرد»، *خبرآنلاین*، شماره ۲۲۵۳۹، سایت: [http://www.khabaronline.ir/\(\(1\)S\(esqzloxolcezwfysk4bcsos\)/detail/554701/Economy/industry](http://www.khabaronline.ir/((1)S(esqzloxolcezwfysk4bcsos)/detail/554701/Economy/industry)
- ظهیری‌نیا، مصطفی و هادی، سیما (۱۳۹۵)، «مطالعه کیفی دلایل و زمینه‌های زباله‌گردی در شهر زاهدان»، *جامعه‌پژوهی فرهنگی*، سال ۷، شماره ۳، صص ۷۶-۵۱.
- فرهادی‌خواه، حسین؛ حاتمی‌نژاد، حسین و شاهی، عارف (۱۳۹۸)، «بررسی الگوی محل سکونت مهاجران و ارتباط آن با حاشیه‌نشینی و فقر شهری در کلان شهرها نمونه موردی: کلان شهر مشهد»، *اقتصاد شهری*، سال ۴، شماره ۱، صص ۳۶-۱۷.
- فرهادی‌خواه، حسین؛ حاتمی‌نژاد، حسین؛ شاهی، عارف و ظفری، سعید (۱۳۹۶)، «تحلیل فضایی فقر شهری در سطح محله‌ها (نمونه‌پژوهی: شهر مشهد)»، *اقتصاد شهری*، سال ۲، شماره ۲، صص ۳۶-۱۷.
- فیلسوفی، کامیار (۱۳۹۰)، «میزان تولید روزانه زباله در ایران»، *مجله فردا نیوز*، آدرس: <http://www.fardanews.com/fa/news/145118>

تعیین و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل‌گیری زباله‌گردی ... (رستم صابری فر) ۶۷

کامیار، علامرضا (۱۳۹۸)، حقوق شهری و شهرسازی، تهران: انتشارات مجد.

کریمی، خالد (۱۳۹۸)، مطالعات چرخه غیررسمی اقتصادی و اجتماعی جمع‌آوری و بازیافت زباله در شهر تهران، مورد مطالعه، منطقه ۱۸ شهرداری تهران، تهران: طرح پژوهشی مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.

نادمی و صداقت کالمرزی (۱۳۹۷)، «بررسی اثر شوک‌های قیمتی نفت و تحریم‌های اقتصادی بر رژیم‌های بیکاری در ایران با استفاده از رهیافت مارکوف سوئیچینگ»، پژوهشنامه اقتصاد انرژی ایران، شماره ۲۶، صص ۱۵۶-۱۳۱.

نوذیپور، علی (۱۳۹۶)، «آمار تفکیک زباله در تهران»، روزنامه دنیای اقتصاد، سال ۳، شماره ۱۲۳۴، ۶.

Adama, O. (2014), "Marginalisation and integration within the informal urban economy: The case of child waste pickers in Kaduna, Nigeria", *International Development Planning Review*, 36(2), 155-180.

Aksit B, Karanci N, Gundus, H. & Hosgor, A. (2001), *Turkey Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment*, Geneva: International Labor Organization.

Brito, E. (2001), *Programa Cooperativas de Catadores (Balanço Sintético – 1993/2000)*, Rio de Janeiro: Diretoria de Serviços Oeste, Prefeitura Comlurb.

Castillo Berthier, H. (2003), "Garbage, work and society", *Resources, Conservation and Recycling*, 39(3), 193-210.

Cointreau, S. (1985), *Recycling from Municipal Refuse: a state-of-the-art review and annotated bibliography Integrated Resource Recovery*, Washington D.C.: World Bank Technical Paper.

Cointreau, S. (1986), *Environmental Management of urban solid wastes in developing countries—a project guide*, Washington D.C.: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.

Dias, S. & Ogando, A. (2015), "Rethinking gender and waste: exploratory findings from participatory action research in Brazil", *Work organisation, labour & globalization*, 9(2), 51-63.

Do Carmo, M. S. & Puppim de Oliveira, J.A. (2010), "The Semantics of Garbage and the organization of the recyclers: Implementation", *Resources, Conservation and Recycling*, 54, 1261-1268.

Do Carmo, M. S. (2010), "A semântica negativa do lixo e o desenvolvimento socioeconomic dos catadores de recicláveis - considerações sobre um estudo de caso múltiplo em cooperativas na cidade do Rio de Janeiro", *Cadernos EBAPE.BR*, 7, 1-16.

Eigenheer, E. (2003), *Lixo, vanitas e morte: considerações de um observador de resíduos*, Niterói, Brasil: EdUFF.

Furedy, C. (1989), Social considerations in solid waste management in Asian cities, *Regional Development Dialogue*, 10(3), 13-43.

Furedy, C. (1990), *Social aspects of solid waste recovery in Asian cities*, Toronto: Urban Studies Working Paper - York University.

- Gong, Y., Li, Y. & Sun, Y. (2023), "Waste sorting behaviors promote subjective well-being: A perspective of the self-nature association", *Waste Management*, 159, 249-255.
- Hartmann, C. (2017), "Waste picker livelihoods and inclusive neoliberal municipal solid waste management policies: The case of the La Chureca garbage dump site in Managua, Nicaragua", *Waste Management*, 2, 1-13.
- Hartmann, C. (2018), "Waste picker livelihoods and inclusive neoliberal municipal solid waste management policies: The case of the La Chureca garbage dump site in Managua, Nicaragua", *Waste Management*, 71, 565-577. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2017.10.008>
- Hornweg, D. & Bhada-Tata, P. (2012), "What a Waste? A Global Review of Solid Waste Management", World Bank, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/17388>
- Horn, E. (2009), *Synthesis Report: No Cushion to Fall Back On the global economic crisis and informal workers*, Delhi: Ertyan.
- Ito, H. & Igano, C. (2022), "Boon or bane? Examining the impact of the Payatas sanitary landfill closure on former scavengers in the Philippines", *Journal of Urban Affairs*, 2, 11-23. <https://doi.org/10.1080/07352166.2022.2074854>
- Kaseva, M.E., Mbuligwe, S.E. & Kassenga, G. (2002), "Recycling inorganic domestic solid wastes: results from a pilot study in Dar es Salaam City, Tanzania", *Resources, Conservation and Recycling*, 35, 243-257.
- Magera, M.C. (2003), *Os empresários do lixo: um paradoxo da modernidade: análise interdisciplinar das cooperativas de reciclagem de lixo*, Campinas, São Paulo, Brasil: Átomo.
- Medina, M. (2005), "Waste Picker Cooperatives in Developing Countries". *WIEGO/ Cornell/SEWA Conference on Membership-Based Organizations of the Poor*, Ahmedabad: Abarti.
- Nogueira, J. (1996), *Viver sobre o lixo e sobreviver do lixo: um estudo com catadores de lixo em Vitória Espírito Santo*, Brasil: Dissertação (Mestrado em Psicologia) – Instituto de Psicologia.
- Nzeadibe, T. C. & Ajaero, C. K. (2010), *Informal Waste Recycling and Urban Governance in Nigeria: Some Experiences and Policy Implications*, New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Osita, N., Douglass, P. & Stanley, E. (2022), "Assessment of Health and Safety Risk Among Waste Scavengers in Enugu State, Nigeria", *Asian Research Journal of Arts & Social Sciences*, 16(2), 23-37. [10.9734/arjass/2022/v16i230281](https://doi.org/10.9734/arjass/2022/v16i230281)
- Rodrigues, J.C. (1995), *Higiene e ilusão: o lixo como invento social*, Rio de Janeiro: NAU.
- Rodriguez, C. (2005), *A procura de alternativas econômicas em tempos de globalização: o caso das cooperativas de recicladores de lixo na Colômbia*, Porto, Portugal: capitalista.
- Schantora, A. (2014), "Prevalence of work-related rhinoconjunctivitis and respiratory symptoms among domestic waste collectors", *Advances in Experimental Medicine and Biology*, 834, 53-61.
- Schenck, R. & Blaauw Schenck, R. (2011), "The Work and Lives of Street Waste Pickers in Pretoria-A Case Study of Recycling in South Africa's Urban Informal Economy", *Urban Forum*, 30, 411-430.
- Sicular, D. (1991), "Pockets of Peasants in Indonesian Cities: The Case of Scavengers", *World Development*, 19(2), 137-161.

تعیین و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر بروز و شکل‌گیری زباله‌گردی ... (رستم صابری فر) ۶۹

Tevera, D. S.(1994), "Dump scavenging in Gaborone, Botswana: anachronism or refuge occupation of the poor?" *Geografiska Annaler Series B, Human Geography*, 76 (1), 21-32.